

A szlovákok modern nemzeti identitásának alakulása és a politika /1780-1849/

Identitáson - egyszerűen fogalmazva - az egyén vagy valamilyen csoport bizonyos értékekkel való azonosulását értem. Tekintettel találkoznék témájára, az identitásnak csak azon aspektusait fogom vizsgálni, amelyek összefüggnek a politikai élettel. Egy létszámát tekintve kicsi, ám nagyon jelentős réteg, az ún. szlovák hazafias vagy megújodási mozgalom intelligenciájának identitásával foglalkozom. Éppen ez az új elit volt a hordozója és az alakítója az új minőségnek, az új valóságnak. Kezdetben a társadalom szélén állt, ám véleményét és értékrendjét egyre több ember fogadta el, míg végül azonosult velük az egész társadalom, illetve a társadalom túlnyomó része.

Már első pillantásra szembevető a XIX. század első felében tapasztalható kontinuitás a szociális viszonyok terén és az erősödő diszkontinuitás a politikai elveket illetően. A történeti Magyarország társadalmi viszonyai II. József nagyvonalú, ám sikertelen reformkísérlete után egészen 1848-ig megőrizték hagyományos feudális jellegüket. Csak jelentéktelen mértékben és részlegesen módosultak. Jóval dinamikusabb változásokon ment keresztül ezalatt az intelli-

gencia és a politikusok egy részének mentalitása és érték szemlélete. Ez a szellemi átalakulás kényszerítette ki a konzerválódott társadalmi viszonyok szisztematikus változásait is. Az 1848-as év kodifikálta - vagy kodifikálta volna - őket.

A XIX. század 30-40-es éveiben már természetes volt, hogy a szlovák megújodási mozgalom intelligenciája nyíltan relativizálta vagy elutasította a hagyományos rendi értékeket és a reformpárti, modernizációs törekvéseket támogatta. Ezek a modernizációs törekvések két egyetemes érvényű alapelvre támaszkodtak. Mindkettő az új társadalom és állam kiépítésének és az egyének identitásának alapjává vált. A polgárság alapelve a törvény előtti egyenlőség és a hatalomban való részvételt biztosító jog szinonimája volt. A nemzeti alapelv pedig ezt az egyenlőséget erősítette az ösztartozás érzése és a nemzeti társadalom egysége révén.

A történeti Magyarország és nemzeti sorsára egyértelműen hatással volt az a tény, hogy a modernizáció itt nem összehangolta, hanem bonyolította a viszonyokat. Mégpedig oly mértékben, hogy a part-

nerség és az összetartozás helyett a bizalmatlanság, az elidegenedés és ellenségeskedés erősödött. A XIX. század első felében ez a tendencia leginkább a magyar-szlovák viszonyt jellemezte. Mi volt ennek az oka? Elsősorban a nemzet fogalmának különböző értelmezéseire kell figyelmet fordítanunk.

A modern magyar politikai gondolkodás abból az elképzelésből indult ki, hogy a történeti Magyarország modernizációjának elengedhetetlen velejárója a gyors /akár erőszakos/ vagy fokozatos magyarosítás. A szlovák fél kiindulópontja ezzel ellentétes volt. A modernizáció és harmonizáció feltételének az ország etnikumainak modern nemzetté alakulását és egyenlőségük biztosítását tartotta.

A XVIII. század végén még lényegesen más volt a helyzet. A felvilágosodás előtti és a felvilágosodás-kori intelligencia és a társadalom más rétegei is pozitív, kétségbevonhatatlan értéknek tekintették a történeti Magyarországot.¹ A magyar /hungarus/ hazafiság természetes volt, erős integráló tényezőként működött és a magyarországi összetartozás alapját jelentette. Attribútumai jelentősége és a vonzereje éppen a XVIII. században volt a legnagyobb. Olyan gondolkodók munkáiban is dominált, mint Samuel Timon, Matej Bel, Adam František, Kollár vagy Pavel Valaský. Megalapozott az ő és más kortársaik munkásságához való mind szlovák, mind magyar kötődés.

A domináns magyar /hungarus/ érzület mellett sokáig léteztek az etnikai dualizmus jelei is. Ha magyar környezetben a történeti Magyarországot a magyarok államának tekintették, a szlovák fél a szlovákok pozitív értékeit és az országgal kapcsolatos érdekeit, az egyenlőséghez való jogukat hangsúlyozta. Az etnikai különbségek miatt néha vitákra is sor került, de éppen az erős

hungarus-tudat tompította térben és időben ezeket az ellentéteket, harmonizálta a viszonyokat. A harmónia az ország egésze és a nemzet között a Felvilágosodás korára is jellemző volt. A felvilágosult szlovák értelmiség megbecsülte a történeti Magyarország történelmét, dicsőítette a megalapítóját, a magyar királyokat és szenteket /szent István, Imre, László/. Ugyanakkor hasonlóan intenzíven ápolták a saját hagyományait is - a Szent Cirill és Metód nevéhez fűződőt, a Nagymorva Birodalomét, mint a szlovákok államáét, Szent Svorad és Benedikt hagyományát. A szlovák katolikusok különösen nagy tisztelettel övezték a Mária-kultuszt. Juraj Papánck lelkész megalkotta annak a 31 ószlovák királynak a panteonját, akik szerinte Mojmir nagymorva fejedelem előtt uralkodtak. A felvilágosultak azonban összhangot kerestek a Nagymorva Birodalom és a történeti Magyarország között, hiszen ez utóbbit a nagymorva tradíció folytatójának tartották. Mások, hogy ne legyenek összeütközések, elutasították az ószlovákok és a Nagymorva Birodalom kapcsolatáról szóló elképzeléseket.

A politikai követelések első jelének azután Juraj Fándly *Compendiata historia gentis Slavae* című, 1793-ból származó munkájának néhány fejezetét tekinthetjük. Ezekben azt követelte, hogy a törvények ugyanolyan jogokat biztosítsanak a szlovák nyelvnek, mint amilyenekkel 1791 óta a magyar rendelkezett /tantárgy a fő- és középiskolákban, a létrehozandó tudományos intézmények általi védelme/.² Ezek a követelések azonban csak azután születtek meg, hogy megjelentek az első törvényes akadályok és eltérő körülmények között fejlődött a szlovák és a magyar nyelv. II. József reformjai ugyanis élénk tiltakozást váltottak

ki a magyarországi nemesség körében. A magyar nemzetgyűlés 1791-ben elfogadta az első törvényeket, melyek szélesebb teret biztosítottak a magyar nyelv használatára. Batthyány József esztergomi érsek elutasította a fiatal Bernolák-követők javaslatát, hogy a Bibliát az új szlovák irodalmi nyelvre /melyet A. Bernolák kodifikált/ fordítsák.

Egészen új helyzetet kísérhetünk figyelemmel a XIX. század húszas éveitől. A magyar történeti Magyarországelképzelésekre a szlovákok kétféle módon reagáltak. A szlovák intelligencia továbbra is a hagyományos hungarus-konceptió pártján állt. Másfelől a szlovák politikai gondolkodás a magyar és a szlovák közti különbséget hangsúlyozta. Emellett elsőrendűnek a nemzetit - szlovákot tartotta. A történeti Magyarország értékét relativizálta, a szlovák nemzet életerének létrehozásától tette függővé.

Leginkább J. Kollár követőit foglalkoztatta a Magyarországon kívüli megoldások lehetősége. A szlovák, illetve szláv történelmet már nem elsősorban a történeti Magyarországgal hozták kapcsolatba, hanem a Magyarország előtti időkkel. Pavol Jozef Šafárik beszélt először a szlovákok ezeréves elnyomásáról. Így megalapozta azt az érzést, hogy a szlovákok történelem nélküli nemzet. Ezt az elvet a szlovák fél gyakorlatilag a magyaroktól vette át.

Kollár igyekezett elkerülni a történeti Magyarországgal való kapcsolatokat a szlovákok /szlávok/ perspektíváit illetően is. Az államot magát is csak "származékos" értéknek tekintette. Elsődleges értéknek a nemzeti szellemi teret tartotta, melyet a szlovákok esetében "Össz-szláviának" nevezett.³

Hasonló kettősség jellemezte a XIX. század negyvenes éveiben a Štúr-generáció tevékenységét is. Következtesen különbsé-

get tettek a haza /a történeti Magyarország/ és a szülőföld /Szlovákia/ között. Igyekeztek a szlovák történelmet beilleszteni Magyarországtörténelmébe, L. Štúr - hasonlóan A. Bernolák fél évszázaddal korábbi nézeteihez - elismerte a magyar nyelvet a történeti Magyarország diplomáciai nyelveként. Határozottan kiállt egy új magyar /hungarus/ hazafiság mellett, mely az ország nemzeteinek szabadságára és egymás kölcsönös tiszteletére támaszkodott volna. 1848 őszén azonban ez a platform elvesztette vonzerejét. A szlovák politika képviselői eltávolodtak a történeti Magyarországtól, nem tekintették többé a szlovákok hazájának és a monarchia destabilizációs tényezőjének tartották. Egészen 1918-ig fennmaradt a történeti Magyarország többféle értékelése, a kritikától a dualizmuson át egészen a negációig. Ez a bonyolult viszony főleg 1867 után kapott nagy hangsúlyt. Ellentmondásos volt a szlovák politika nemességhez fűződő viszonya is. Az állítás, mely szerint a szlovák nemzeti mozgalom eleve nemesség-ellenes és plebejus volt, túlzottan egyszerűsít. A Szlovákia területén élő nemesi családok többsége pozitívan viszonyult a szlovák intelligencia tevékenységéhez még a XVIII. század végén is. Sok nemes számára természetes volt a szlovák nyelv ismerete, a szlovák, illetve cseh felvilágosult egyházi és világi irodalom támogatása, könyvek, folyóiratok rendelése. A Besztercebányán /Banská Bystrica/ megjelenő Staré noviny literárního umění c. lapot például a Révay és a Justh család is járatta.

A XIX. század húszas éveire azonban világossá vált, hogy a nemesi értelmiség és a reformpárti politikusok nagy részének nézetei jelentősen különböztek a modern szlovák nemzeti gondolat támogatóinak elképzeléseitől. Ebben az időben a nemes-

ség - néhány kivételtől eltekintve - a magyar szellemi élethez csatlakozott. Ez pedig arra kényszerítette a szlovák megújodási mozgalom intelligenciáját, hogy tartózkodóan viselkedjen a nemességgel szemben. Štúr követőinél ez nyílt kritikává érett, és az 1848/49-es évek fordulóján már megvetésüknek adtak hangot.

Tekintettel ezekre a körülményekre, az alakuló szlovák nemzet magját csaknem kizárólag a kevésbé vagyonos és privilégiumokkal nem rendelkező rétegek - a nép alkotta. Ez befolyásolta a szlovák nemzeti mozgalom értékrendjét is, amit általában plebejusnak tartunk. Ez a népiség új jelenség volt a szlovák történelemben. Nem programként jött létre, szükségmegoldás volt, válasz a deformált valóságra.

A szlovák fél, főleg Štúr követői számára, a 40-es években világos volt, hogy a közép-európai viszonyok között a nemesség a biztosítéka úgy a politikai háttérnek, mint a gazdasági és kulturális fejlődésnek. Štúr követői hajlandók lettek volna akár a nemzet élére is állítani ezt a réteget. A nemesség megnyeréséért vívott küzdelem még nem volt szélmalomharc.⁴ Ebben az időben a nemesi családok nagy részének azonosulása a magyar környezettel még nem volt sem mély, sem végleges. Érzéseik még gyakran ingadoztak egyfajta hungarus-magyar és szlovák kettős identitás között.⁵ Sok nemes várakozó álláspontra helyezkedett. Ezt az állítást támasztják alá azok a nézetek, melyeket több ismert nemesi család vallott az 1849-es szlovák politikai törekvésekkel kapcsolatban. Meg kell említenünk az Ostrolúcky, a Zmeškal, a Victoris, az Andreánsky és a Lehocký családot. Néhányan pedig még azzal is egyetértettek, hogy Szlovákia területileg és politikailag kiváljon a történeti Magyarországból

és autonóm módon éljen tovább. Amennyiben ez az ambiciózus ausztróföderalista modell megvalósult volna, a "szlovák országban" épp a hazai nemesség jutott volna meghatározó politikai szerephez. Így valószínűleg identitásuk szlovák összetevői is megszilárdultak volna. Az 1849-es év eredményei azonban háttérbe szorították ezt az alternatívát.

A következő évtizedekben is igyekezett a szlovák fél, főleg a hungarofil Új Iskola, a nemesség körében "felébreszteni a szlovák-ságot". Ez a remény véglegesen 1875-ben fulladt kudarcba, amikor a magyar hatalom megszüntette a szlovák nemzeti önállóság legalapvetőbb intézményi jelképeit is /Matica slovenská, három szlovák gimnázium/. Az utolsó ötven évben a szlovák kulturális és politikai gondolkodás terén is felerősödtek a népiség jelei. Szószólóinak nagyobb része apatikusan tekintett a nemességre. A kisebbség pedig - amelyhez Svetozár Hurban Vajanský is tartozott, aki metaforikusan száraz sarjnak nevezte el a nemességet - nosztalgiával.

Az az egységes hungarus tudat és hazafiság, amelyet Gregor Berzeviczi még büszkén vallott, a modern nemzeti elv /nacionalizmus/ dinamikus előretörése következtében szorult háttérbe. Mi eredményezte az új jelenség vitalitását és vonzerejét? A modern nacionalizmus néhány fontos ismérve a következő. Képes volt eliminálni a nyelvi, kulturális és szociális különbségeket. A nemzetet belül erősítette az egyenlőséget és az egységet, másrészt hangsúlyozta a más nemzetekkel szembeni különbségeket.

Együttal kialakult az a meggyőződés, hogy a nemzet saját, önálló életét éli. Valóban, ebben az időben a társadalmi gondolkodásban is több új kategória jelent meg,

melyeket a felvilágosodás még nem ismert. Az első a nemzeti szellem volt, melyet a nemzet tulajdonságai, erkölcesei, szokásai, hagyományai és történelme alkottak. Épp ennek köszönhetően jelenthetett a nemzet zárt, különleges sőt egyéni világot. A nemzeti szellem leghívebben az anyanyelvben és a nemzeti kultúrában jelentkezett /főleg a népművészetben, mindenekelőtt a népdalokban/. Míg a felvilágosodás korában a nyelv kommunikációs eszközként funkcionált, a XVIII-XIX. század fordulóján már kifejezetten pozitív, szinte szent értéket képviselt. Hasonló helyzetben volt a kultúra, mely kezdetben elsősorban magyar /hungarus/ és kozmopolita vonásokkal rendelkezett, és csak ebben az időben értelmezték önálló jelenségként. Ezek a mozzanatok nem annyira a magyar, mint inkább a szlovák nemzet egységét és összetartozását erősítették.

A befejező részben a XIX. század első felének politikai gondolkodását, ezen belül a nemzet fogalmának szlovák és magyar értelmezését szeretném áttekinteni. A magyar és a szlovák elképzeléseket gyakran tartják két különböző koncepció klasszikus példáinak. Az első politikai /állami/ nemzetként definiálhatjuk, mely az állam összes lakosának összetartozására és egységére épül. Éppen a történelmi állam és intézményi játszanak fontos integráló szerepet és egyúttal nagy értéket képviselnek. A másik, a szlovák példa etnikai nemzetként jellemezhető, mely leginkább a közös nyelv, kultúra, történelem, eredet hatására formálódik. Legfőbb jellemzőit az előző bekezdésben soroltam fel. Úgy gondolom, hogy ez a bipoláris jellemzés csak a probléma általános meghatározására vonatkoztatható.

Nézetem szerint Európában az egyetlen valódi politikai nemzet a svájci. A többi

modern, ún. politikai /állami/ nemzet kialakulásakor közrejátszottak - kisebb vagy nagyobb mértékben - etnikai elemek is. Azon nemzet nyelve és kultúrája körül jöttek létre, amelyhez a történelmi államiság maradéktalanul vagy nagy mértékben kötődött. Ebben az esetben a többi etnikum asszimilációra volt ítélve.

A fent említett etnikai vonások /szellem, nyelv, kultúra/, és a Herderre való hivatkozás egyformán nyomon követhetőek a szlovák és a magyar értelmiségi körökben már a XVIII-XIX. század fordulóján. Később vonzerejük tovább nőtt /édes nyelv, magyar nemzeti szellem stb./. Így a modern magyar nemzet alakulásakor együttesen volt jelen az állami - politikai és az etnikai - nyelvi tényező.⁶

A másik, etnikai pólust a szlovák eset. Valóban, a szlovák gondolkodást egészen 1848-ig egyértelműen a kulturális és nyelvi kérdések ösztönzik. Átaluk formálódott a modern szlovák nemzet alapja. A modern történelem azonban azt bizonyítja, hogy a modern nacionalizmusok magukban hordják az önálló nemzeti állam megteremtésének igényét (az államforma nem lényeges). Arra törekszenek, hogy az etnikai nemzet rendelkezze a politikai nemzet jellemzőivé. Szinte az etnikai nacionalizmus megszületésével egy időben jelentkeznek egyértelmű vagy rejtett államjogi ambíciói.

Ez jellemzi a szlovák nemzetet is. Természetesen 1848 előtt nem voltak ezek hivatalos követelmények, csak rejtett vágyakra utaltak. Nem értékelhető a szlovák államjogi alternatíva első jeleként sem Kollár többjelentésű imaginatív víziója "Össz-szláviáról" a húszak évekből, sem a harmincas évek közepén keletkezett elmélet a szabad szláv nemzetek szláv föderációjáról, mint ahogy nem tekinthetünk így azokra a

magyar sajtóban napvilágot látott megjegyzésekre sem, amelyek arról szóltak, hogy a szlovákok és a csehek fel akarják újítani a Nagymorva Birodalmat.

Először Ján Kollár Vlastenec (Hazafi, 1821) című verse veti fel az önálló szlovák államiság radiális lehetőségét.

1834-ben a selmecbányai akadémia professzora Mikulaš Šuhajda megjelentetett egy írást *Der Magyarismus in Ungarn* címen. Ebben világosan kifejti a föderalizmus elvét, amely az elkövetkező száz évben a szlovák politika egyik alappillére volt. Šuhajda nyolc nemzeti egységre osztotta a történeti Magyarországot és javasolta, hogy - tekintettel az ország perspektivikus érdekeire - hozzanak létre államszövetséget. A föderáció gondolata kapott szerepet abban a petícióban is, amelyet Štúr fiatal követői fogalmaztak 1840-ben azzal a céllal, hogy eljuttassák az uralkodóhoz. A következőképpen fogalmaznak: amennyiben folytatódna a magyarosítás, úgy "egyetlen lehetőség marad: Szlavónia és Horvátország mintájára saját önálló nemzetgyűlés révén létrehozni Szlovákiánkat, mely az igazságos király védelmét élvezné."⁷

Ezek a nézetek is alátámasztják azt a tényt, hogy a szlovák hazafiak körében az államjogi elem látenszen ugyan, de állandóan jelen volt. 1848-ban meglepő intenzitással törtek a felszínre a fiatal nacionalizmusok önálló államra irányuló vágyai. Ez a szlovákokra is vonatkozik. Már a forradalom kezdetén felváltotta az előző látomásokat a hivatalos államjogi program és az a törekvés, hogy befolyást gyakorolhassanak a monarchia legfontosabb politikai döntéshozóira. A hungarus orientáció kudarca után a szlovák politika Szlovákia jövőjét a monarchia föderalizációjával (ausztróföderalizmus) kapcsolta össze. 1848-49 azon kevés esemény

közé tartozott, amelyek lehetőséget kínáltak a középeurópai nemzeti viszonyok rendezésére. A bécsi politika a monarchia föderalizációjával való kacérkodás után az erős centralizmus híve lett. A problémákat nem oldotta meg, csak elodázta őket. Végsősoron magának a monarchiának az alapjait ásta alá.⁸ Emiatt a szlovák társadalom nem tudott megszabadulni azoktól a deformációktól, melyek a XIX. század első fele óta jellemezték. Épp ellenkezőleg: ezek folyamatosan erősödtek, főleg szociális és kulturális téren.⁹

Jegyzetek

1. *A magyar (hungarus) hazafiság fejlődéséről részletesebben lásd: Eliáš Štefan: Uhorské vlastenectvo a Slováci I. [A hungarus hazafiság és a szlovákok] Košice 1991*
2. *Fándly, Juraj: Vyber z diela [Válogatott írásai] Sajtó alá rendezte J. Tibenský, Bratislava 1954, p.386-7.*
3. *Lásd: Škvama, Dušan: Ján Kollár - A szlovák politikai gondolkodás megteremtője. In: Protestáns szemle, 1994, 2.sz., p.94*
4. *Štúr, Ľudovít: Neopúšťajme sa! In: Slovenskje národnje novini, 1846, 55.sz., p.94.*
5. *Kitűnő példa · Kossuth György, Kossuth Lajos unokafivére. Fő kezdeményezője volt annak az aláírásgyűjtő akciónak, mellyel 150 Túróc vármegyei nemes szlovák politikai újság kiadását támogatta.*
6. *Lásd: Sundhussen, Holm: Der Einfluss der Herderschen Ideen auf die Nationalbildung bei der Völkern der Habsburgen Monarchie. München 1973, p.95.*

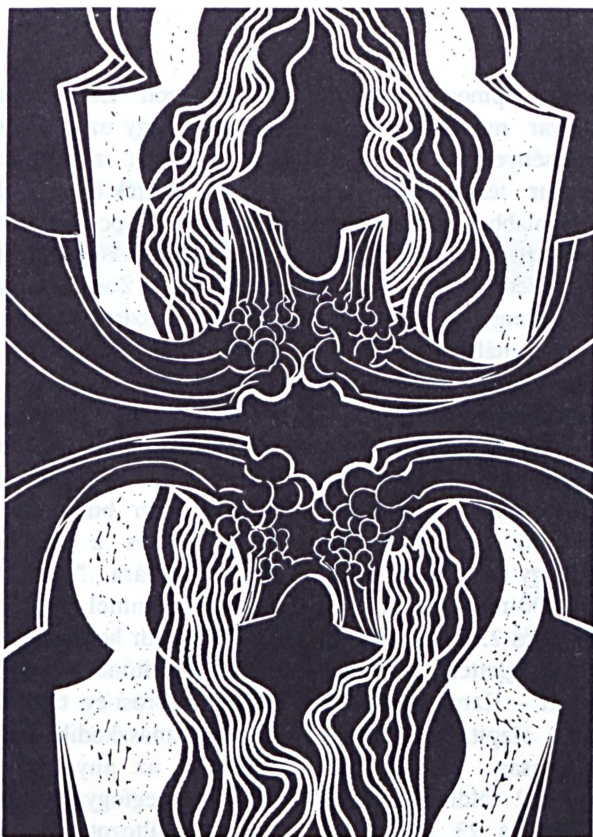
7. Rapant, Daniel: *Slovenský prestolný prosbopis*. [Második kötet - Dokumentumok] Liptovský Svätý Mikuláš 1943, p.25.

A monarchia perspektívái, a nemzeti tolerancia és a nemzeti kérdés megoldása közti összefüggéseket több politikus és tudós érzékelte. Maga Windischgrätz is figyelmeztetett a nemzeti kérdés aktualitására, hisz figyelmen kívül hagyása veszélyeztethette volna a birodalmat.

Lásd: Rapant, D.: idézett műve, p.462.

Juraj Sklenár felvilágosult gondolkodó már 1788-ban kijelentette, hogy "aki Magyarországon gyűlöletet kelt más nemzetekkel szemben, az az ország vesztét okozza". Tibensý, Ján: *Chvály a obrany slovenského národa*. Bratislava 1965, p.130.

8. Részletesebben lásd: Škvama, Dušan: *Nagyságunk és kicsiségünk*. In: *Szlovákok az európai történelemben*. Budapest 1994, p.27-41.

Mustó János: *A Dunánál - Emberhid*